

PRIKAZ KNJIGE

Peace and the politics of memory

JOHANNA MANNERGREN, ANNIKA BJÖRKDAHL, SUSANNE BUCKLEY-ZISTEL, STEFANIE KAPPLER, TIMOTHY WILLIAMS
Manchester University Press, 2024., 256 str.

/

Mir i politike sjećanja recentna je knjiga skupine autora koja razmatra kako različite politike i kulture sjećanja utječu na kvalitetu mira u zemljama s iskustvom ratnog nasilja, nastojeći na temelju analize slučajeva iz pet zemalja iznjedriti šire uvide i zaključke na tu temu. Autori knjige, četiri stručnjakinje i jedan stručnjak iz područja mira i konflikata, sigurnosti te političkih znanosti, napisali su ovu knjigu potaknuti uvidom da postoji vrlo mali broj radova koji nastoje sustavno analizirati poveznice između (kolektivnog) sjećanja i mira (str. 2). I doista, premda u znanstvenoj, a i u široj zajednici već dugo postoji svijest o tome da politike i kultura sjećanja u svakom društvu snažno utječu na odnose među skupinama i pojedincima, te da mogu doprinositi miru ali i poticati dodatno nasilje, dosad nije bilo sustavnih pokušaja da se na temelju znanstvene analize utvrde njihovi međuodnosi. Upravo u toj činjenici – da je riječ o pionirskom pokušaju s važnim potencijalom za znanost, ali i politike i prakse diljem svijeta – leži velik značaj ove knjige.

Konceptualni okvir koji su autori osmislili kako bi analizirali mnemoničke formacije (*mnemonic formations*) – odabrana tematska područja kolektivnih sjećanja na nasilnu prošlost koja se u pojedinim društvima posebno ističu te se oko njih često vode “borbe” različitih dionika za kolektivno sjećanje (ili kolektivni zaborav), a koja, sukladno tome, povezuju sjećanje i politiku – inovativan je i široko primjenjiv. Riječ je o okviru engleskog akronima SANE (*sites, agents, narratives, events*), koji obuhvaća i integrira analizu mjesta sjećanja, dionika sjećanja, narativa o prošlosti i komemorativnih događaja vezanih uz odabrano tematsko područje sjećanja.

U pet studija slučajeva razmatrane su mnemoničke formacije iz Cipra, Bosne i Hercegovine, Ruande, Južnoafričke Republike te Kambodže, donoseći analizu po jedne formacije iz svake od navedenih zemalja. U slučaju otoka Cipra, autori ukazuju na dva potpuno odvojena, antagonistička i isključiva narativa o ciparskoj prošlosti. Oba narativa u službi su toksičnog nacionalizma – turskog ili grčkog – te u njima nema mjesta za prepoznavanje žrtava na “suprotnoj” strani ili za kontra-narative o zajedničkoj prošlosti pripadnika turskog i grčkog naroda, koju je često obilježavala međuetnička suradnja i harmonija. Ovakve politike sjećanja, tvrde autori, održavaju krhki negativni mir na otoku, ali su i prepreka zajedničkom, pravednom miru (Johan Galtung bi rekao – pozitivnom miru).

Mnemonička formacija iz Bosne i Hercegovine tiče se kolektivnog sjećanja na opsadu Sarajeva od 1992. do 1996. godine. Autori opsadu promatraju kao urbidicid, tj. poseban oblik političkog nasilja kojem je cilj uništiti društveno tkivo grada koje obilježava heterogenost (str. 66). Ova studija slučaja jasno ukazuje na razvoj i promjene u politikama i kulturi sjećanja, potvrđujući da je na iste moguće utjecati. Neki od primjera takvog razvoja jesu prijepori i promjene vezane uz postavljanje (i uklanjanje) spomen ploče Bošku Brkiću i Admiri Ismić, mladom etnički miješanom paru koji je poginuo bježeći iz ratnog Sarajeva, kao i realizacija dugo iščekivanog postavljanja spomen obilježja u Kazanima, posvećenog civilnim žrtvama jedinice Armije BiH koju je vodio notorni zločinac Mušan Caco Topalović. Autori razlikuju tri narativne linije vezane uz opsadu Sarajeva. Dominantni narativ, koji počiva na etnonacionalističkoj retorici i pristupu prošlosti (ali i sadašnjosti i budućnosti) Bosne i Hercegovine, isključiv je te počiva na diskursu “naša etnička skupina kao žrtva, etnički drugi kao kolektivni počinitelj”. Ovom narativu, koji je potican od lokalnih vlasti te inzistira na vojnim i državotvornim aspektima perioda opsade i etnifikaciji sjećanja, suprotstavljaju se dva kontra-narativa: tzv. kozmopolitski narativ, koji inzistira na multietničkom, urbanom identitetu grada te kolektivnom gubitku univerzalnih i građanskih vrijednosti uslijed opsade i urbidicida, a potom i narativ fokusiran na svakodnevni otpor i dostojanstvo stanovnika Sarajeva tokom opsade. Institucije poput Historijskog muzeja ili Muzeja ratnog djetinjstva, te brojne umjetničke i druge inicijative, promicatelji su dvaju navedenih kontra-narativa koji doprinose pluralitetu kulture sjećanja na opsadu Sarajeva i otvaraju važna pitanja političkog imaginarija (str. 98) vezanog ne samo uz prošlost (čega se sjećamo) nego i uz budućnost grada (kako zamišljamo ono kamo idemo).

U slučaju Ruande, autori putem SANE analize pokazuju kako aktualne ruandske vlasti kroz politike sjećanja oblikuju ulogu vanjskog neprijatelja ne bi li svu odgovornost za genocid 1994. prebacile na izvanjske aktere. Suprotno zemljama poput BiH, gdje dominantni diskursi snažno naglašavaju etničku pripadnost žrtve i počinitelja, u Ruandi je spominjanje etničkog identiteta kriminalizirano (str. 105), a politike sjećanja u službi su šire politike ujedinjenja, pomirenja i izgradnje nacije. Takvim pristupom, koji demonizira međunarodnu zajednicu dok uglavnom prešućuje ulogu brojnih pripadnika skupine Hutu u genocidu, vlasti nastoje konsolidirati međuetničke odnose u zemlji, omogućujući “pripadnicima etničke skupine Hutu da se osjećaju manje krivima, a pripadnicima skupine Tutsi da se osjećaju manje ugroženima od svojih sunarodnjaka” (str. 127). Poticanjem kulture sjećanja koja krivce za sva zla vidi u međunarodnoj zajednici, ruandske vlasti ujedno onemogućuju međunarodnu kritiku svog autokratskog načina upravljanja i uključenosti u nasilje u susjednim zemljama. Premda je prostor za alternativne narative i komemorativne prakse u Ruandi vrlo uzak, autori i ovdje nalaze poneki primjer kontra-narativa i ukazuju na to da ovakav pristup sjećanju održava tek “plitak” (str. 127) ili negativan mir.

Naslijede kolonijalizma u fokusu je studije slučaja iz Južnoafričke Republike. Autori napominju da bi inkluzivni mir u ovoj zemlji podrazumijevao ispravljanje tvrdokornih političkih, socijalnih i ekonomskih nepravdi stvorenih tijekom kolonijalne povijesti (str. 132). Za razliku od brojnih drugih zemalja koje su se “obračunale” sa spomenicima iz prethodnih, nepoželjnih sustava tako što su ih uklonile i nadomjestile novima, aktualne vlasti Južnoafričke Republike odlučile su zadržati spomenike iz kolonijalnog doba i doba apartheida, a pored njih graditi nove, moderne spomenike. Dok neki takvu odluku tumače kao romantizaciju kolonijalne prošlosti i kontroverzno davanje prostora počiniteljima nasilja, drugi su skloniji prihvatiti službeni narativ o pokušaju da se pomiri kolonijalna prošlost s tranzicijom u demokratsko društvo. Autori ukazuju na narativne linije koje se prema kolonijalnom dobu odnose s nostalgijom, kao i one suprotne koje ukazuju na historijske nepravde koje potiču iz tog vremena, no smatraju da između tih narativnih linija ne postoji produktivan dijalog koji bi doprinio kvaliteti mira u zemlji.

Dok su u prethodne četiri studije slučaja dionici sjećanja bile žive osobe, skupine ili institucije, studija slučaja u Kambodži bavi se utjecajem mrtvih – kostiju i duhova žrtava genocida počinjenog od strane Crvenih Kmera kasnih

1970-ih godina – ukazujući na važnost razumijevanja lokalne kulture i običaja u tumačenju politika i kulture sjećanja. U *theravada* budizmu, koji prevladava u Kambodži, kremiranje posmrtnih ostataka smatra se nužnim kako bi se duh preminulog pojedinca oslobodio i ponovo rodio, a kremiranje se povjerava članovima obitelji pokojnika. Međutim, kambodžanske vlasti inzistiraju na očuvanju i izlaganju kostiju brojnih žrtava Crvenih Kmera kao materijalnog dokaza i primjera brutalnosti tog režima. Time su potrebe obitelji pokojnika i ciljevi vlasti u izravnoj koliziji, a nemirni duhovi nekremiranih pokojnika trajna prijetnja čitavom kambodžanskom društvu.

Studije slučajeva iz pet zemalja ukazuju na neka zajednička obilježja politika sjećanja u vrlo različitim kontekstima. U svim slučajevima vidljivo je da se službene politike sjećanja oblikuju u svrhu podržavanja šireg narativa o sadašnjosti, a često i kao “dokaz nužnosti” aktualne političke vlasti koja se prikazuje kao garant neponavljanja nasilne prošlosti. Pritom dominantni narativi najčešće traže (ili oblikuju) glavnog krivca za nasilje, ali gotovo nikad ne odbacuju nasilje kao takvo niti preuzimaju dio odgovornosti vlastite skupine za isto. Također je zamjetan i rastući utjecaj turizma na memorijalizaciju i narative o prošlosti, koji su autori identificirali u svih pet obrađenih zemalja. Pretjerana simplifikacija, komercijalizacija patnje te zloupotreba uloge žrtve kao štita od kritike, samo su neki od rizika povezanih s ovim trendom. Nadalje, analiza pokazuje da svaka politika sjećanja ima svojih prednosti i nedostataka, kao i svoje oponente. U svih pet zemalja, bez obzira na vrlo različit stupanj demokracije i pristup kolektivnom sjećanju, postoji nezadovoljstvo pojedinih skupina koje – otvorenije ili prikrivenije – utječu na dinamike i svojim kontra-narativima dopunjavaju ili dovode u pitanje dominantni narativ o prošlosti.

Ono što iz teksta knjige nije moguće razlučiti jest kauzalni odnos između politika i kulture sjećanja, i pozitivnog mira. Autori u zaključnom dijelu knjige sugeriraju da je pravedan mir – koji prema Allanu i Kelleru (2006) definiraju kao lokalno i intersubjektivno izgrađen mir u kojem su razriješeni temeljni uzroci i dinamike nasilja (str. 12) – moguć ako su sjećanja isprepletena, tj. u međusobnoj interakciji (*entangled*) na način koji je pluralan, inkluzivan i doprinosi dostojanstvu žrtava. Premda se takva tvrdnja može promatrati kao potencijalan univerzalni princip, ona ne proizlazi kao izravan zaključak iz iznesene empirijske analize. Najprije, kvaliteta mira u svakoj od pet zemalja nije dovoljno detaljno obrađena da bi se o njoj moglo rasuđivati. Istovremeno,

pravedan ili kvalitetan mir u tako različitim kontekstima može podrazumijevati vrlo različite stvari, dok su kultura i politike sjećanja samo jedan od brojnih faktora koji na njega utječu. Pored toga, važno je prihvatiti činjenicu da naprosto nije moguće spoznati kakvo bi bilo stanje mira u pojedinom društvu da su politike sjećanja bile drugačije. Da li bi kvaliteta mira u Ruandi bila viša da ondje nije nametnut dominantni narativ koji svjesno prikriva etnički identitet izravnih počinitelja genocida, tj. da je – poštujući načela uključenosti i pluralizma – dato više prostora onim dionicima sjećanja koji inzistiraju na jasnom ukazivanju na taj etnički identitet? Da li bi kvaliteta mira u Južnoafričkoj Republici bila viša da su vlasti odlučile poslušati one pojedince i skupine koji zahtijevaju uklanjanje spomenika vezanih uz kolonijalno doba smatrajući da isti ne zaslužuju biti prisutni u javnom prostoru? To su pitanja na koja je naprosto nemoguće odgovoriti. Stoga je, po mom mišljenju, važno prihvatiti da, barem zasad, nemamo saznanja na temelju kojih bismo mogli izvoditi univerzalne “preporuke” vezane uz politike sjećanja i kvalitetu mira. Ta je spoznaja važna kako bismo izbjegli zablude i stranputice kojima se, pored ostalih, bavi Lea David u knjizi *Prošlost nas ne može izliječiti* (The Past Can't Heal Us, Cambridge University Press, 2020).

Ukratko, knjiga *Mir i politike sjećanja* donosi vrlo važan doprinos razumijevanju politika i kulture sjećanja u različitim kontekstima. Pisana jasnim i pristupačnim stilom, i utemeljena na temeljitom empirijskom istraživanju, knjiga primjenjuje inovativan i iznimno vrijedan konceptualni okvir za izučavanje mnemoničkih formacija, koji je primjenjiv i u drugim kontekstima. Premda ne donosi univerzalne odgovore o poveznicama između politika sjećanja i kvalitete mira (ako su takvi odgovori uopće mogući), knjiga donosi velik broj važnih uvida te otvara važna nova pitanja.

Valentina Otmačić

Centar za studije mira i konflikata, Sveučilište u Rijeci